

ÇANKIRI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Çankırı Belediyesi
Dr. Rifki Kamil Urgan
Çankırı Araştırmaları Merkezi
AĞUSTOS - 2007

1650-1740 YILLARI ARASINDA ÇANKIRI'DAKİ ESNAFA VE TİCARETE GENEL BAKIŞ (Şer'iyye Sicillerine Göre)

A General View Of Small Businesses And Trade In Çankiri Between
The Years Of 1650-1740 (According To Şer'iyye Records)

Ahmet KANKAL

ÖZET:

Bu çalışma, XVII. yüzyılın ikinci yarısıyla XVIII. yüzyılın ilk yarısı arasında kalan 100 yıllık dönemde Çankırı'daki esnaf ve ticarete dair genel bir bakışı konu edinmektedir. Şehirlerin sınaî ve ticarî kapasiteleri onların hem idarî ve coğrafi özellikleri hem de barındırdıkları nüfus miktarıyla yakından alakalıdır. Şehirlerin idarî, iktisadî ve demografik durumları tarihin her döneminde aynı kalmamakla birlikte, bugünkü durumları geçmişleriyle çok yakından ilişkilidir. Çankırı gibi Anadolu'nun iç kısmında ve ticaret yolları üzerinde bulunmayan bir şehrin geçmişle ilişkisinin ortaya konulmak istendiği bu çalışma, hem şehrin bugünkü iktisadî durumuna hem de geleceğine ışık tutması bakımından önemlidir. Öte taraftan esnafın geçmişten bugüne taşıdığı meslekî ve ahlâkî değerlerin devam ettirilebilmesi açısından da büyük bir ehemmiyete sahiptir.

ANAHTAR KELİMELEER: Çankırı, Çankırı esnaf teşkilatı, ticaret, ticaret yolları, ziraat, Meslekler.

A GENERAL VIEW OF SMALL BUSINESSES AND TRADE IN ÇANKIRI BETWEEN THE YEARS OF 1650-1740 (ACCORDING TO ŞER'İYYE RECORDS)

SUMMARY:

This study concerns a general view of small-scale retailers and trade in Çankırı in a 100 year period from second half of 17th century to first half of 18th century. Industrial and commercial capacities of cities are closely related to their administrative and geographical qualities, and also the amount of population they contain. Administrative, economical and demographic states of cities don't remain as same in every period of history and their current state is very closely related with the past. This study, which tries to reveal the relationship of a city like Çankırı with its past, which is located in inner Anatolia and not on any commerce roads, is important for casting a light on both its current economical situation and future. On the other hand, it also has significance for small business owners in terms of continuing their occupational and ethical values which they have preserved from the past to this day.

KEY WORDS: Çankırı, Çankırı Small Business Organization, trade, commerce roads, agriculture, occupations.

Çankırı'nın İdari Durumu:

Çankırı, ele alınan dönemde hem Anadolu Eyaletine bağlı bir sancağın hem de bu sancağın merkezinin adıdır. Sancağın XVII-XVIII. yüzyıldaki idari durumu ve konumu dikkate alındığında, kaza sayısında meydana gelen ilaveler haricinde, XVI. yüzyıldaki durumunu muhafaza ettiği görülmektedir. XVI. yüzyılda sancağa bağlı kazalar Çankırı, Tosya, Kalecik, Çerkeş, Kurşunlu, Milan Bayramören ve Atkaracalar), Koçhisar (Ilgaz), Karıbazarı (Orta), Kargı ve Keskin'dir¹. İncelenen dönemde sancağın bağlı olduğu eyalet ile sancağın sınırlarında herhangi bir değişiklik söz konusu olmasa da XVI. yüzyıldakine nazaran sancağa bağlı kaza sayısında bir artış gözlenmektedir. Şer'iyye sicillerindeki kayıtlara bakıldığında farklı tarihlerde ilave olunan bu kazaların Şabanözü, Tuht (Yapraklı), Boğaz, Karacaviran, Göl Yenicesi, Bucurva, Öküz, Karacalar,

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı-DİYARBAKIR, ahmetkankal@hotmail.com, Dicle University, Ziya Gökalp Education Faculty, Department of History Education - DİYARBAKIR, Dicle, ahmetkankal@hotmail.com

1 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Kankal, Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, Keskin, belgelerde "Kalecik Keskini" adıyla zikredilmekte ve bu haliyle geçmişte Kırşehir Sancağı'na bugün ise Kırkkale iline bağlı olan Keskin'den ayrılmaktadır. Çankırı Sancağı'na bağlı bulunan Keskin, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kalecik kazasından ayrılmış ve belgelerde Keskin veya Kalecik Keskini adıyla anılır olmuştur. Nitekim Zilkade 1143/Mayıs-Haziran 1731 tarihli belgede de bu kazanın ismi Kalecik Keskini adıyla kaydolunmuştur. Bkz. Çankırı Şer'iyye Sicili (ÇŞS) 8, Belge (B) 181. XVI. yüzyılda bu kazanın sınırları içerisinde bugün Kırkkale iline bağlı bulunan Sulakyurt, Balışeyh, Yahşihan ve Kırkkale merkez ilçelerine bağlı bulunan köyler vardı. Bu konuda bkz. Ahmet Kankal, "Kırkkale Tarihine Dair Araştırmalar I: İskân", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), S. 9 (Ankara 1999), s. 225-239

Kurubazarı, Bayındır, Öte Geçe/Güney Geçesi ve Göl Yenice/Göl Yenicesi olduğu anlaşılmaktadır².

XVI. yüzyıl sonu itibariyle Çankırı Sancağı'na bağlı köy sayısı 600 civarındadır³. İncelenen dönemde köy sayısında bir artışın olup olmadığı açık değildir, ancak Çankırı ve civarında iskânın çok daha önce tamamlandığı dikkate alındığında, köy sayısında büyük bir artışın olduğu da söylenemez. Bununla birlikte köy sayısında, çok sınırlı düzeyde de olsa, bir artışın olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. İleriki sayfalarda da görüleceği üzere XVI. yüzyılda Çankırı'da 24 mahalle mevcutken bu rakam XVII. ve XVIII. yüzyılda 18'e gerilemiştir. Ahalisi azalan bazı küçük mahalleler, muhtemelen yakınındaki mahallelerle birleşmiş olmalıdır.

Çankırı Nüfusu:

Sancağın toplam nüfusunun XVI. yüzyıl sonu itibariyle 160.000-190.000 aralığında, şehir merkezi nüfusunun ise 2.000 civarında olduğu söylenebilir⁴. Yalnız şehir merkezi nüfusuna kalede görev yapan muhafızlar ile sancakbeyinin kapı halkını teşkil edenler dâhil değildir. Bu itibarla şehrin nüfusunun 3.000-3.500 aralığında olduğu düşünülebilir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gerek sancağın tamamı gerekse şehir merkezi açısından nüfusun aşırı arttığını gösterir bir bilgi bulunmamaktadır. Hatta biraz önce de vurgulandığı üzere, Çankırı'daki mahalle sayısında XVI. yüzyıla göre azalma söz konusudur. Ancak mahalle sayısındaki azalmayı nüfusun eksildiği şeklinde de yorumlamamak gerekir, zira nüfusu az olan veya azalan (halkın şehir içinde başka mahallelere taşınması şeklinde gelişebilir) mahalleler yakınındaki diğer mahallelerle birleşmiş ve onun adıyla anılmaya başlamış olabilir⁵. Dolayısıyla nüfusta bir eksilme olmadan da mahalle sayısı azalabilir. XVII. ve XVIII. yüzyılda gerek bütün Anadolu'da gerekse Çankırı ve civarında asayişte zorluklar yaşandığı bilinmektedir. Bu dönemde emniyet bakımından köylere nazaran daha avantajlı durumdaki şehirlerin nüfusunun köylerden aldığı göçler neticesinde bir miktar arttığı da söylenebilir⁶. Bu sebeple, incelenen dönemde faaliyet gösteren esnafın yukarıda zikredilen nüfusa yönelik üretim yaptığı, yine sancak merkezi ile sancak genelinde gerçekleşen ticaretin de bu nüfusa hitap ettiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Çankırı'nın Ticaret Yollarına Göre Konumu:

Ele alınan dönemde Çankırı'nın Anadolu'dan geçen ticaret yollarına göre konumunu ortaya koymak, burada şekillenen sanat ile gerçekleşen ticaretin mahiyetini ve boyutunu anlamak bakımından önemlidir. Öte yandan Çankırı'nın ticaret yollarına olan konumuna bakarak burada faaliyet gösteren esnaf ve tüccarın, şehrin sahip olduğu avantajlı konumunda potansiyellerini kullanıp kullanamadıkları veya elverişsiz durumu avantaja dönüştürüp dönüştüremedikleri de ortaya çıkmış olacaktır. Yine Çankırı esnaf ve tüccarının Osmanlı öncesi dönemlerde siyasi merkezlik yapmış ve coğrafi konum olarak çok daha avantajlı durumda bulunan şehirlerin esnaf ve tüccarına rağmen bir şeyler yapıp yapamadıkları da anlaşılacaktır.

Çankırı Anadolu'dan geçen ana yol güzergâhında bulunmamakta, tali yol diyebileceğimiz ve ana yollara göre daha az işlek olan kuzey-güney ticaret yolunun geçtiği güzergâhta, yani Konya-Ankara-Kastamonu-Sinop arasında işleyen yolda Ankara ile Kastamonu arasında yer almaktadır. Bu sebeple Çankırı'nın sınıf ve ticarî durumu, Karadeniz'deki Sinop, Samsun ve Trabzon gibi liman şehirlerinin tarih içinde gösterdikleri iniş çıkışlara sıkı bir şekilde bağlıdır. Güney ülkelerinin kuzey ülkeleriyle Karadeniz üzerinden gerçekleştirdikleri ticarete ağırlık noktasının Sinop ve İnebolu'da toplanması Çankırı'nın bu ticarettten istifadesine olumlu yönde

2 Bütün bu ilave olunan kazalarla ilgili olarak yakında yayımlanacak olan "XVII. Yüzyılda Çankırı Sancağı İdari Taksimatında Meydana Gelen Değişiklikler" konulu makalemizde teferruatlı bilgi bulmak mümkündür.

3 A. Kankal, a.g.t., s. 53.

4 Osmanlı döneminden kalma tahrir defterleri üzerinde çalışan kimselerce değişik nüfus hesaplama yöntemleri uygulanmıştır; burada bunun teferruatına girilmeyecektir. [Tahrir defterlerine dayalı olarak gerek nüfus hesaplama yöntemleri gerekse araştırmacıların kullandıkları rakamlarla ilgili olarak bkz. A. Kankal, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı), Ankara 2004, s. 50-53]. Ayrıca tahrir defterlerinde kayıtlı bulunan rakamların gerçek nüfusu yansıtmadığı da aynı bir tartışma konusudur. Bu sebeple burada bir rakam vermek doğru olmamakla birlikte Çankırı'daki esnafın ve gerçekleştirilen ticaretin ne kadar bir nüfusa hitap ettiğini anlamak bakımından yaklaşık bir rakamın verilmesi zarureti de ortadadır. Çankırı nüfusu hakkında daha geniş bilgi için bkz. A. Kankal, a.g.t., s. 118-136.

5 Meselâ XVI. yüzyılda müstakil olarak bulunan Hıdırlık mahallesinin daha sonraki yüzyılda Hoca Bahşayış mahallesi ile birlikte kaydolunduğu bilinmektedir. Hıdırlık mahallesi ahali dağılımından ve kalanlar da perişan olduklarından Hoca Bahşayış mahallesi avanzının 1/8'lik kısmının Hıdırlık mahallesi sakinlerince karşılanması konusunda anlaşma için bkz. ÇŞS 6, B. 112/b. 1123= 1711-1712 tarihli kasi.

6 Çankırı ve civarında vuku bulan hırsızlık ve şekavetle ilgili olarak bkz. ÇŞS 1, B. 93; ÇŞS 2, B. 6, 106; ÇŞS 3, B. 108; ÇŞS 4, B. 65, 86; ÇŞS 5, B. 58, 99, 142; ÇŞS 6, B. 144, 175, 187; ÇŞS 7, B. 64; ÇŞS 8, B. 193, 246, 250; ÇŞS 9, B. 135; ÇŞS 10, B. 44, 46, 51, 103; ÇŞS 11, B. 11, 22, 35, 85 ve 112.

katkıda bulunurken, ticaretin Sinop ve İnebolu limanlarından Samsun ve Trabzon limanlarına yönelmesi ise şehri olumsuz yönde etkilemiştir. Yine doğu-batı yönünde işleyen ve batıda Üsküdar'dan başlayıp Gebze-İznik-Bolu-Tosya-Merzifon-Ladik-Niksar-Karahisar-ı Şarki-Kelkit-Aşkale-Erzurum yoluyla Hasankale'den bir kol Kars, diğer bir kol ile de Tebriz'e ulaşan veya Basra Körfezi'nden gelerek Bağdad-Kerkük-Musul-Nusaybin-Diyarbakir-Harpüt-Malatya-Hasan Çelebi-Sivas-Tokat istikametinde Merzifon'da doğu-batı yönünde işleyen bu yolla birleşen ticaret yolunun Çankırı merkezinden değil de kazalarından geçiyor oluşu Çankırı'nın bu ticaret yolundan istifadesini sınırlamıştır⁷.

Siyasi bir teşekkülün merkezi durumunda olmaması, ayrıca ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunan Ankara ve idari bir merkez olan Kastamonu gibi şehirlere olan yakınlığı, Çankırı'nın hem nüfus açısından hem de üretim ve ticaret bakımından gelişmesinin önünde engel olmuştur. Nüfus artışının bazılarınca olumlu bazılarınca da olumsuz yönde değerlendirilmesi gerektiği tartışması bir tarafa konulacak olursa, bugün için Çankırı'nın sahip olduğu hem nüfus hem de sınıflar ve ticarî potansiyelinin geçmiş dönemlerdeki durumuyla yakından ilgili olduğu çok açık bir şekilde görülecektir. Gerçi sınıflar ve ticarî geçmiş çok parlak olmakla birlikte bugün Anadolu'da iktisadî yönden sönük hale gelmiş bir hayli şehir bulunmaktadır.

Çankırı'nın Sınıflar ve Ticarî Geçmişi:

Çankırı'nın Türk fethinden önceki sınıflar ve ticarî durumu hakkında sağlam bilgilere sahip değiliz. Sinop'un Selçuklularca ele geçirilmesi ve burada onlar tarafından tersane inşasından sonra Çankırı'nın sınıflar ve ticarî durumunda bir ilerleme ve iyileşmenin olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Araştırmaya konu olan dönemde Çankırı'daki esnafın üretim biçimi, üretimi yaparken dikkat ettiği hususlar ile buradaki ticaretin şekillenmesinde Selçuklu dönemi ahi teşkilatının büyük tesirinin olduğu açıktır. Zira hem sözü edilen yüzyıla ait sicillerde yer alan kayıtlar hem de XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde isimleri kayıtlı bulunan ahi zaviyelerinin mevcudiyeti bu hususu destekler mahiyettedir.

Bu çalışmada ahi teşkilatının kökeni ve onun geçirmiş olduğu safhalardan söz edilmeyecektir. Ahi teşkilatı ve ahilik anlayışının kendi kurul ve kurallarıyla XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nde devam ettiği, bundan sonra "gedik" uygulamasına geçildiği bilinmektedir. Teşkilatın işleyişinde meydana gelen bu değişimle birlikte ahilik anlayışı ve felsefesinin veya tesirlerinin bir anda ortadan kalktığı da düşünülmemelidir. Zira yüzyıllar boyunca esnafın ve toplumun alışageldiği düşünce ve davranış kalıplarının bir anda ve tamamen yürürlükten kalktığını veya kaldırdığını düşünmek doğru olmaz. Kaldı ki değişen kurum ve şartlar sonucunda esnaf bu düşünce ve geleneklerden uzaklaşmak istemiş olsa bile, toplumun beklentilerinin bir müddet daha esnafı bu geleneklere bağlı kalmaya zorladığı hesaba katılmalıdır⁸. Bununla birlikte dünyada, özellikle de Avrupa kıtasındaki iktisat alanında ve iktisadi düşüncedeki değişimlerin Osmanlı esnaf ve tüccarının üretim-ticaret ilişkilerini hiç etkilemediğini düşünmek de doğru değildir.

Çankırı Şer'iyye Sicillerinin Sundukları-Sunmadıkları:

XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinden Çankırı'daki üretim ve ticareten alınan vergi miktarı, yine üretim ve ticaretin gerçekleştiği alanlar ile ahi zaviyeleri hakkında genel, fakat sınırlı bilgi sahibi olmak mümkündür. Ancak bu defterlerde Çankırı'da bulunan esnaf ile bunların ürettikleri mal ve hizmetler, bunların mal varlıkları,

7 Anadolu'dan geçen ticaret yolları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, C. I, s. 415 (Harita III); Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuk Kervansarayları", İÜ. EF. TD, XV/20 (1965), bk harita; Çankırı civarından geçen ticaret yolu hakkında bkz. A. Kankal, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu, s. 90-91.

8 Toplum baskısı veya toplum kontrolü olarak da anılan durumun varlığı, özellikle de ele alınan dönem söz konusu olduğunda, inkâr edilemez bir olgudur. Bu sebeple kişinin bireysel düşünce, ihtiyaç, zevk, alışkanlık ve davranışlarının toplum tarafından kısıtlanabilirliğine veya tamamen göz ardı edilebilirliğine dönemin kaynaklarında sıkça tesadüf olunmaktadır. Bu gerçekten hareket edildiğinde esnafın kendi lehine, ancak toplumun aleyhine olan uygulamalarına toplumun uzun süre duyarsız ve sessiz kalmasını düşünmek oldukça zordur. Kaldı ki bugün çoğumuzca çok masumane sayılabilecek, hatta kişinin hak ve hürriyetine müdahale olarak algılanabilecek bir hadise karşısında bile Çankırı halkının sessiz kalmadığı görülmüştür. Karataş mahallesinden el-Hac Ali bin Veli adlı kişi, mahkemeye gelerek, el-Hac Ömer bin el-Hac Mustafa'nın yedi gün önce sakalını koyuverip kendi hüsnü ihtiyarıyla dualattığını, ancak şimdi tıraş ettiğini bildirmiş ve sual olunmasını istemiş, hadise şahitlerce doğrulanmıştır. ÇSS 5, B. 144. Davanın sonucunun ne olduğu bilinmemektedir, ancak bizim için önemli olan sonuçtan daha çok, bugün aklımızca hayli zor olabilecek ve mantığımıza uygun olmadığını düşünebileceğimiz, hatta kimseye de zarar olmayan ve kişisel bir tercih olarak değerlendirilebileceğimiz bir olay karşısında bile halkın sessiz kalmamasıdır. Olayın ve şikâyetin haklı veya haksız olması o kadar önemli değildir. Elbette her iki tarafın ileri süreceği iddialar/karşı iddialar mevcuttur. Şikâyetçinin şikâyet ederken olaya dini yönden mi örfi yönden mi baktığını, halka kötü örnek olacağını mi düşündüğünü veya o zamanın anlayışı gereği erkeğin sakalsız olmasının doğru olmayacağına mı hükmettiğini belki hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz. Şayet el-Hac Ömer sakal bırakmasaydı veya dualatmadığı sakalını kestirseydi durum ne olurdu? Bunun da ötesinde bu işi yapan kişinin hacı olmasının şikâyetçiyetki rolü de bilinmemektedir.

borç-alacak ilişkileri, Çankırlı esnaf ve tüccarın gidip-geldiği yerler ile Çankırı'ya hariçten gelen tüccarın memleketleri, Çankırı'ya dışarıdan gelen ve Çankırı'dan harice giden emtianın neler olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır. Yine esnafın kendi teşkilat mensupları ve ileri gelenleri, ayrıca devletin yöneticileriyle aralarında meydana gelen sıkıntı ve anlaşmazlıkları hususunda bilgi edinmek ise hemen hemen imkânsızdır. Bu konularda bilgi edinmemizi sağlayan belgeler mahkeme kayıtları, diğer bir ifadeyle şer'iyye sicilleridir. Meselâ XIX. yüzyılda Çankırı tüccar ve esnafının mal varlıkları ile borç-alacak ilişkilerini ele alan bir çalışma⁹ şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarına dayanılarak yapılmış; bu çalışmada Çankırı esnaf ve tüccarı farklı bir açıdan ele alınmıştır.

Çankırı'ya ait şer'iyye sicilleri XVI. yüzyıl sonrasına ait olup, bunlar içerisinde XVII. ve XVIII. yüzyıla ilişkin olanları bu çalışma için incelenmiştir. Çankırı Şer'iyye Sicilleri bütün bu zengin içeriklerine rağmen, maalesef bazı konularda yeterli bilgi arz etmemektedir. Meselâ bu defterlerde yer alan narh kayıtları (ki bunlar şehirde satılan malların fiyatlarının devlet ve esnaf ileri gelenlerince tespit edilmiş halidir), hem şehirdeki esnafın hangi alanlarda faaliyet gösterdiklerini hem de bunların sayılarını tam olarak göstermemektedir. Zira bu kayıtlarda çoğu zaman halkın ekmek, et ve mum gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılayan esnafa ve bunların sözü edilen ürünleri ne miktara satmaları gerektiğine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bunu bir manada anlayışla karşılamak da mümkündür, çünkü tabiat şartlarına ve ulaşım imkânlarına bağlı olarak fiyatı en fazla değişen ve şehir halkını da daha yakından ilgilendiren tüketim maddelerinin başında bu sayılanlar gelmektedir. Meselâ günlük pişirilen yemeklerden derilerin tabaklanmasına kadar hayatın hemen her alanında kullanılmasına rağmen, narh kayıtlarında ne tuzun fiyatından ne de tuzculuk yapan esnaftan bahsedilmez. Hâlbuki Çankırı önemli bir kaya tuzu rezervine sahiptir ve tuzlanın işletildiği de bilinmektedir.

Çankırı Şer'iyye Sicillerindeki narh kayıtlarında bakkal esnafından fırıncı, kasap ve mumcu esnafı kadar sıkça söz edilmemektedir. Hatta çoğu durumda halkı çok yakından ilgilendiren esnafın sayısına ilişkin bilgi de verilmemektedir. Haliyle narh kayıtlarında diğer malların fiyatlarından bahsedilmediğinde, o malı üreten veya satan esnaf konusundaki bilgiler de ancak onlarla ilgili diğer kayıtlar olduğu takdirde elde edilebilmektedir. Bunlar da çoğunlukla esnaf arası anlaşmazlıklar, halkın esnafa yönelik şikâyetleri, yöneticilerin esnaftan haksız yere para almaları veya vermekle yükümlü oldukları miktarın üzerinde vergi talep etmeleri vs. gibi konularda olmaktadır. Şu hususu konunun hemen bu kısmında belirtmek gerekir ki, Çankırı esnafına yönelik hem esnafın kendi meslektaşları hem de halkın esnaf hakkındaki şikâyeti, ele alınan dönem dikkate alındığında, hemen hemen bir hiç mesabesinde. Yine esnafın yöneticilere yönelik şikâyeti de son derece azdır. Bu sonuçtan hareket edildiğinde üç görüş ileri sürülebilir: İlk olarak, Çankırı şehir nüfusunun kalabalık olmamasına bağlı olarak burada yaşayan insanların birbirini çok yakından tanıdıkları, hatta birbirleriyle akrabalık dahi tesis ettikleri, ayrıca esnafın ahilik geleneğini devam ettirmesinden ötürü uygunsuz davranışlara rastlanılmadığı, dolayısıyla herhangi bir şikâyetin söz konusu olmadığı söylenebilir. İkinci olarak, uygunsuz davranışlar olmakla ve şikâyetler vuku bulmakla birlikte bunların mahkeme kayıtlarına geçirilmediği düşünülebilir. Ancak çok sıradan hadiselerin bile bu defterlere kaydolduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda ikinci ihtimalin geçerli olabileceğini söylemek oldukça zordur. Bu sebeple esnaf ile tüccarın geleneklere ve halkın hem isteğine hem de kesesine uygun olarak üretim ve satış yaptığını düşünmek, elde buna aykırı örnek olmadığına göre, daha mantıklı görünmektedir. Üçüncü olarak, esnaf ile halk/müşteri arasında herhangi bir olumsuz durum olmamakla birlikte esnafın kendi arasında bu tür sıkıntıların yaşanmış olabileceği, ancak bu sıkıntıların da mahkemeye intikal ettirilmeden esnaf ileri gelenlerince çözüme kavuşturulduğu düşünülebilir.

Mahalle İsimlerinden Hareketle Çankırı'daki Esnaf ve Ticaret:

Şer'iyye sicillerinde yer alan esnaf ile ilgili kayıtlar ve narh defterlerinde yer alan bilgilerin haricinde Çankırı'daki esnafa ve ticarete ışık tutan diğer bilgiler mahalle isimlerinden de çıkarılabilir. Gerçi bu durum sadece Çankırı'ya mahsus olmayıp hemen bütün yerleşim yerleri için de söz konusudur. Mahalleler çoğunlukla kurucularının ve etrafında teşekkül edip genişledikleri cami, mescit, medrese, han, hamam, tekke-zaviye vs. gibi müesseselerin adlarıyla anıldıkları gibi aynı zamanda esnaf gruplarının adlarıyla da zikredilebilmektedirler.

9 Ömer Demirel, "Çankırı Tüccar ve Esnafının Mal Varlıkları İle Borç-Alacak İlişkileri (1815-1875)", T.C. Çankırı Valiliği II. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri/Yâran Kültürü ve Çankırı (17-18 Eylül 2004 Çankırı), tarihsiz, s. 32-42.

Tablo 1: XVI. Yüzyılda Çankırı Mahalleleri

1	Karataş-ı Kayser	13	Perdedar Gazi
2	Hıdırlık	14	Çetince
3	Alaca Mescid	15	Umur Fakih nd. Hoca Elvan
4	Hoca Bahşayış	16	Cami
5	Çukur	17	Hoca İbrahim
6	Karataş	18	Küçük Minare
7	Emir-i Ahur	19	Mescid-i Hacı Mümin nd. Tabbağlar
8	Mescid-i Hatib	20	İmaret
9	Mescid-i Halil Ağa	21	Şeyh Osman
10	Hacı Musa	22	Hoca Kasım
11	Bimarhane/Timarhane	23	Hanikah-ı Şeyh Hacı Bahaeddin
12	Kadı	24	Tohte/Tuhte

Esnaf gurubunun ismini taşıyan mahallelerin olmayışı o şehirde hiçbir esnafın veya en azından o şehirde üretiminin gerçekleştiği bilinen mal veya eşyayı imal eden esnafın olmadığı anlamına gelmez. Meselâ, yukarıda da görüldüğü üzere, Çankırı'daki 24 mahalle arasında esnaf ismi taşıyan sadece bir mahalle bulunmaktadır. O da "Mescid-i Hacı Mümin nâm-ı diğer Tabbağlar" adını taşımaktadır. Dolayısıyla bu bilgiden hareketle Çankırı'da sadece debbağ esnafının olduğu, buna karşın diğer esnafın olmadığı iddia olunamaz. Esnafın mahalleye ismini vermesi, mevcudiyetlerinin ötesinde onların sayısının çokluğuna veya esnaf arasında etkin olmalarına işaret ediyor olabilir. Ahi Evran'ın debbağ olması sebebiyle ahi teşkilatı içinde debbağ esnafının ayrıcalığı bilinen bir konudur. Bu itibarla esnaf içinde itibarı yüksek olan debbağların, Çankırı'da bir mahalleye adını vermeleri hem onların Çankırı esnafı arasındaki mevkilerinin yüksekliğine ve sayılarının kalabalıklığına hem de Çankırı ve civarının hayvan besiciliği/yetiştiriciliği açısından önemine işaret olarak alınmalıdır.

Tablo 2: XVII-XVIII. Yüzyılda Çankırı Mahalleleri

1	Karataş	10	Halil Ağa
2	Kayser Bey	11	Perdedar
3	Alaca Mescid	12	Çetince
4	Debbağhane	13	Hoca Elvan
5	Hoca Bahşayış	14	Cami-i Kebir
6	Çukur	15	Hoca İbrahim
7	İmaret	16	Şeyh Osman
8	Mirahur	17	Yoğurtçu
9	Taş Mescid	18	Yapar (Bazen Yıpar)

Görüldüğü üzere XVII-XVIII. yüzyılda Çankırı mahallelerinde bir azalmanın yanı sıra mahalle isimlerinde değişimler ve yeni mahalle isimlerinin ortaya çıkışı söz konusudur¹⁰. Ancak bu değişim esnaf lehine büyük bir avantaj oluşturmamaktadır. Sadece XVI. yüzyıldaki Debbağlar mahallesinin yanı sıra XVII. yüzyılda "Yoğurtçu" mahallesi ilave olunmuştur. Gerçi XVI. yüzyılda esnaf ismi taşıyan mahalle 1:24 iken sonraki yüzyılda 2:18'e yükselmiştir. Bu mahallede yoğurtçuluk yapanların oturup oturmadığı kesin olmamakla birlikte, en azından mesleği yoğurtçuluk olan birisinin bu mahallede ikamet ettiği veya bu mahalleyi iskâna açanın bir yoğurtçu olduğu düşünülebilir. Dikkat edilecek olursa bu mahallenin ismi de hayvancılığa işaret etmektedir.

10 Mahallelerle ilgili kayıtlar için bkz. ÇŞS 1, B. 133; ÇŞS 4, B. 3, ÇŞS 6, B. 112/b; ÇŞS 8, B. 1/a; ÇŞS 9, B. 147; ÇŞS 11, B. 16, 47/a.

Çankırı'daki mahalle isimlerini yakınında ve sürekli ilişki içinde olduğunu düşündüğümüz Ankara ve Kastamonu gibi şehirlerdeki mahalle isimleriyle mukayese edebiliriz. Meselâ, 1785-1840 yılları arasında Ankara'da 107 mahalle içinde Saraç Sinan, Kattanin (pamukçular), Ahi Hacı Murad, Keneki (Hintyağı ile ilgili), Rüstem Na'al (Nalbant Rüstem), Yusuf Habbaz (Ekmekçi Yusuf), Buriyacı (Hasırcı), Ahi Tura, Ahi Yakub, Sabuni (Sabuncu), İğneci, Baklacı, Helvayi (Helvacı), Bazar-ı Ganem (Koyun Pazarı), Celal Kattani (Pamukçu Celal), Keyyalin (Kileciler/Ölçücü-Tartıcılar), Makramacı (Peştemalci), Dibek, Kebkebur-ı Müslim (Müslüman ayakkabı çivicileri), Kebkebur-ı Zimmi, Kebir Dibek, Boyacı, Yakub Na'al (Nalbant Yakub), Debbağın (Debbağlar), Hallaç Mahmud, Boyacı Ali, Dellal Karaca, Bostani (Bostancı), Leblebici, Börekçiler ve Debbağhane olmak üzere doğrudan bir meslekle ilgili olduğu anlaşılan 31 mahalle bulunmaktadır¹¹. Elbette bu sayılanlar Ankara'daki esnafın tamamını yansıtmamaktadır. Ancak bu haliyle bile Ankara'daki mahallelerin büyük çoğunluğunun bir meslek adıyla ilişkili olduğu veya esnafın adını taşıdığı ortadadır.

Kastamonu'da ise aşağı ve yukarı olmak üzere 2 tane Debbağlar, 2 tane Saraçlar, Küpçüğe (Küpçü esnafının bulunduğu), Çömlekçi, Kebkebirler (ayakkabı çivisi imal eden esnafın bulunduğu), Çevganlı (baston yapan esnafın bulunduğu), Sofçular, Dülgerzade/İbn-i Neccar (marangozların bulunduğu), Deveciler, Kanara (mezbahanın ve kasapların bulunduğu) ve Püre (tarakçı esnafının bulunduğu) mahalleleri bulunmakta, ayrıca bir mahalle de Ahi Ali adıyla anılmaktadır¹². Dolayısıyla Kastamonu esnafının, sayıları tarihlere göre 42 ile 48 arasında değişen mahallelerden¹³, 14 mahalleye ismini verdiği anlaşılmaktadır. Yalnız bu mahalle isimleri, Çankırı'da da olduğu gibi, Kastamonu'daki esnafın tamamına işaret etmemektedir, yani Kastamonu'daki esnaf bu sayılanlarla sınırlı değildir¹⁴.

Mülk Alım-Satımlarının İktisadî Yönden Değerlendirilmesi:

Şehirlerdeki sosyal ve iktisadî hareketliliğe gösterge olabilecek hususlardan birisi de mülk alım-satımlarıdır. Mülk alım-satımından kasıt ev, dükkân, depo, değirmen, bağ, bahçe, tarla, çiftlik ve su kuyusu gibi gayrimenkullerin el değiştirmesidir. Bu nevi mülk alım-satımlarında teamül, bizzat alıcı ve satıcının kendisinin veya vekillerinin mahkemede alım-satım işlemi ikrar ve şahitlerin de bu duruma şahadeti sonucunda mahkemenin alıcı tarafa hüccet vermesi şeklindedir. Alım-satım işleminin mutlaka mahkemede kayda geçirilmesi zorunluluğu olmamakla birlikte, taraflar, ileride anlaşmazlığa sebep olmaması için, umumiyetle bunun kayda geçirilmesini istemişlerdir. Ayrıca bu işlemde başta kadı olmak üzere mahkeme görevlileri de bir nevi noterlik ücreti gibi ücret aldıklarından, onlar da satış işleminin kayda geçirilmesi hususuna azami dikkat göstermişlerdir.

Araştırmaya esas olan dönemde mülk alım-satımının çok düşük düzeyde kalması, hatta ele alınan dönem dikkate alındığında bunun bir hiç mesabesinde olması akla iki hususu getirmektedir: Bunlardan ilki, aslında Çankırı'da sözü edilen dönemde mülk alım-satımının olduğu, ancak halkın alım-satım işlemi mahkemede kayda geçirmediği yönündedir. Şayet bu husus dikkate alınacak olursa nüfusu az olan ve herkesin birbirini tanıdığı Çankırı'da söze büyük değer verildiğini, bu sebeple de herhangi bir anlaşmazlığın çıkmadığını düşünmek gerekecektir. İkincisi ise, belgelere de yansıdığı gibi, neredeyse 100 yıllık dönemde sadece 5 adet satışın gerçekleştiği şeklindedir. Bunun doğru olduğu varsayılırsa Çankırı'da 100 yıllık bir dönemde hiçbir değişimin olmadığını, nüfusun farklılaşmadığını, adeta insanların doğdukları yerde ve evde öldüklerini, gayrimenkullerin ancak baba-oğul veya ebeveyn-evlat arasında el değiştirdiğini, hariçten kimsenin gelmediğini veya harice kimsenin gitmediğini, en azından malını mülkünü satarak gitmediğini kabul etmek gerekecektir. 5 satış işleminden 4 tanesi Çankırı şehir merkezinde 1 tanesi de merkeze bağlı Bayındır köyünde gerçekleşmiştir. Merkezdeki 4 satış işleminden 3 tanesi ev, 1 tanesi de dükkân satışıyla¹⁵ ilgilidir. Bayındır köyünde satılan ise, çiftlik, ev, köşk, ahır, saman hane, harman yeri, kuyu, öküz, camus öküzü ve karasığır ineğidir. Bunları

11 Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yansında Ankara, Ankara 1986, s. 93-96.

12 A. Kankal, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu, s. 28, 56, 58, 61-63, 69, 73, 265-266, 330.

13 1487 yılında 43 (A. Kankal, age, s. 28, 56), 1530 yılında 46 (A. Kankal, age, s. 58-59), 1582'de 48 başlık altında 57 (A. Kankal, age, s. 61-63), 1640'ta 40 başlık altında 42 (A. Kankal, age, s. 69), 1688'de 41 başlık altında 42 (A. Kankal, age, s. 71) ve nihayet 1689 yılında da 43 mahalle (A. Kankal, age, s. 73) kayıtlıdır.

14 Kastamonu'daki esnafa ilgili olarak bkz. A. Kankal, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu, s. 111-184.

15 Çukur mahallesinden Aişe binti Hüseyin adlı kadın Çankırı sukundaki (çarşısındaki) bir adet nalbant dükkânını 46 esedi kuruşa Yahya bin Müstecab'a satmıştır. Yahya'nın Aişe adlı kadınla akraba olup olmadığı bilinmemektedir. ÇŞS 4, B. 67. 27 Şevval 1106=10 Haziran 1695 tarihli kayıt.

satanın kendisi şehir merkezinde Halil Ağa mahallesinde oturmaktadır¹⁶. Merkezdeki alım-satımlardan 3 tanesi Müslümanlar arasında gerçekleşirken 1 tanesinde satıcı Müslüman, alıcı ise Ermeni'dir¹⁷. Merkezde Müslümanlar arasında vuku bulan satış işleminden 1 tanesinin dükkân satışıyla ilgili olduğu daha önce zikredilmişti. Geriye kalan 2 ev satışından birinde alıcı ve satıcı ana-kız iken¹⁸, diğerinde alıcı ve satıcının kardeş olma ihtimali yüksektir¹⁹. Dolayısıyla 5 satış işleminden ikisinin kardeşler ve ana-kız arasında gerçekleştiği kesin, birisinde kardeş olma ihtimalleri yüksek ve birisinde de akraba olma ihtimali bulunmaktadır. Mülk alım-satımlarındaki bu sonuç, Çankırı'da iktisadî yönden bir durağanlığın olduğuna işaret ediyor olabilir.

Ticaret ve Zanaat Mekânları:

Ticaret ve zanaat mekânları olarak, hanlar, hamamlar, dükkânlar, boyahaneler, debbağhaneler, kahvehaneler, çarşı ve pazarlar ile değirmen ve su hızarlarından söz edilebilir. 1521 yılında Çankırı merkezde 26 mülk ve 66 tane de vakıf olmak üzere 92 dükkân olduğu anlaşılmaktadır. 1579 yılında ise bu sayı 28 mülk ve 72 de vakıf olmak üzere toplam 100'e ulaşmıştır²⁰. 50 yıllık dönemde dükkân sayısında ancak 8 artış olmuştur. Bu rakamlar, Çankırı'daki sınaî ve ticaretin düzeyini göstermesi bakımından önemlidir.

Ele alınan dönemde Çankırı'da kaç tane han ve dükkân bulunduğunu bilemiyoruz, maalesef şer'iyye sicilleri bize bu bilgiyi sunmamaktadır. Mesela 1654 yılında bir seneliğine 40 esedi kuruşa icara verilen Kasım Bey İmaret'i'ne vakıf olan hanın içerisinde kaç oda veya dükkân olduğu belirtilmemiştir²¹. Bununla beraber bazı esnafa ait bilgiler verilirken bunların kaç dükkânda icra-i sanat eyledikleri ortaya çıkmaktadır, ancak bu durum bütün esnaf ve meslek gurupları için geçerli değildir. Mesela narh kayıtlarında ismi ve kaydı bulunan esnafın sayısı aşağıda tablo hâlinde sunulmuştur.

Tablo 3: Narh Kayıtlarında İsmi Geçen Esnaf

YILLAR	Ekmekçi	Bakkal	Kasap	Çeyrekçi	Helvacı	Hoşafçı	Mumcu	Sabuncu	Canbaz
1665 ²²	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1681 ²³	2	-	3	-	-	-	1	-	-
1681 ²⁴	-	4	-	-	1	-	-	13	-
1694-95 ²⁵	-	6 ²⁶	-	-	3	-	-	-	-
1709 ²⁷	-	-	3	-	-	-	-	-	-

16 Hasan Ağa bin Hasan adlı satıcı, sayılan bütün menkul ve gayrimenkulleri 100 esedi kuruşa ana bir erkek kardeşi Ali bin Ahmed'e satmıştır. Dolayısıyla mallar yabancı birisine gitmemiştir. Ancak Ali bin Ahmed'in şehir merkezinde mi yoksa Bayındır köyünde mi oturduğu bilinmemektedir. ÇŞS 5, B. 118/b. Muhtemelen 1110=1698-99 tarihli kayıt.

17 Kayser Bey mahallesinden Mehmed Beşe bin Mehmed adlı kişi, aynı mahalledeki bir odalı evini avlusuyla birlikte 65 esedi kuruşa Arton bin Bedros'a satmıştır. ÇŞS 3, B. 8. 22 Zilkade 1091=14 Aralık 1680 tarihli kayıt.

18 Kayser Bey mahallesinden Aişe Kadın binti Hıdır, evini, 150 esedi kuruşa kızı Kerime Kadın binti Ramazan Efendiye satmıştır. ÇŞS 5, B. 116. 29 Şaban 1110=2 Mart 1699 tarihli kayıt.

19 Karataş mahallesinden el-Hac Mustafa bin Mehmed, alt katta 2 ve üst katta 2 odası bulunan evini, avlusu ve bahçesiyle birlikte 150 esedi kuruşa Halil Bey bin Mehmed'e satmıştır. Belgede alıcı ile satıcının kardeş olduklarına atıf olmamakla birlikte her iki tarafın baba isimlerinin Mehmed oluşu kardeş olabileceklerini düşündürmektedir. ÇŞS 4, B. 28. 29 Cemaziyelahir 1106=14 Şubat 1695 tarihli kayıt.

20 A. Kankal, agt, s. 181.

21 ÇŞS 1, B. 164. Zilhicce 1064=Ekim-Kasım 1654 tarihli kayıt. Han, Çankırı müftüsü ve Kasım Bey imareti nazım Seyyid Mehmed Efendi tarafından Mustafa Beşe adlı birisine icara verilmiştir.

22 Bu tarihte canbaz olarak el-Hac Ahmed ve Süleyman'ın ismi kayıtlıdır. ÇŞS 2, B. 1. 11 Zilhicce 1075=25 Haziran 1665 tarihli kayıt.

23 Bu yılda mumcu olarak Mustafa'nın, ekmekçi olarak es-Seyyid Mehmed Çelebi ve Acemoğlu Hacı Hüseyin'in, kasap olarak da Mehmed Çelebi, ortağı Sarı Mustafa, Mahmud ve Mustafa'nın isimleri geçmektedir. ÇŞS 3, B. 115. 6 Cemaziyelahir 1092=23 Haziran 1681 tarihli kayıt.

24 Aynı yılın sonuna doğru bakkal olarak Seyyid Mehmed, Usta Ahmed bazarbaşı, Ali ve Ahmed zikredilmektedir. Yine bu tarihte sabuncu esnafı olarak da Seyyid Hasan, Bazarbaşıoğlu, Hacı Yusuf, el-Hac Ömer, Usta Receb, Hasan Efendioğlu Ahmed, İskender, Köle Yusuf, Tülekoğlu Yusuf, Paşa Ahmed, Müezzinoğlu Ahmed, Boduroğlu Ahmed ve Hacı ...'nin isimleri geçmektedir. Helvacı olarak da el-Hac Şaban'ın ismi kayıtlıdır. ÇŞS 3, B. 116. 1 Zilkade 1092=12 Kasım 1681 tarihli kayıt.

25 Muhtemelen 1694-95 yılına ait bu sicil kaydında bakkal olarak Mehmed bin Mustafa, Hasan bin Ali, Mehmed Dede bin Mehmed, el-Hac Mahmud bin Musa, İbrahim ve İsmail bin el-Hac Ahmed'in isimleri zikredilmektedir. Yine aynı yılda helvacı olarak Molla Ali, Helvacıoğlu Mehmed ve Murad'ın adları geçmektedir. ÇŞS 4, B. 46.

26 Aynı yıla ait narh kaydında bakkal esnafı 10 kişi olarak zikredilmektedir. Bu tarihte bakkal olarak Mehmed bin Mustafa, es-Seyyid İbrahim ve Mustafa, Mehmed Dede ve Ahmed Beğ, Müezzin Hasan ve Gölaslı Devocioğlu, Hacı Mahmud ve Ebubekir ile İsmail kayıtlıdır. ÇŞS 4, B. 171c. 23 Zilhicce 1106=4 Ağustos 1695 tarihli kayıt.

27 Bu tarihte Kayserbey mahallesinden Hacı Mehmed bin Hacı Halil, Karataş mahallesinden Ali bin Hacı Ahmed ve Hüseyin bin İbrahim kasap olarak gözükmektedir. ÇŞS 6, B. 89b. 3 Zilkade 1120=14 Ocak 1709 tarihli kayıt.

YILLAR	Ekmekçi	Bakkal	Kasap	Çeyrekçi	Helvacı	Hoşafçı	Mumcu	Sabuncu	Canbaz
1711 ²⁸	-	-	3	22	-	-	-	-	-
1712 ²⁹	3	-	3	-	-	-	-	-	-
1730 ³⁰	-	-	-	-	2	-	-	-	-
1732 ³¹	-	2	-	-	4	2	-	-	-
1733 ³²	3	-	-	-	-	-	-	-	-
1734 ³³	-	-	-	4	-	-	-	-	-
1738 ³⁴	-	-	-	-	-	-	1	-	-
1744 ³⁵	-	-	3	9	-	-	-	-	-

XIX. Yüzyılın ikinci yarısı için Çankırı'da bulunan ticarî mekânlarla ilgili bilgiyi vermek belki incelenen dönem için varsayımda bulunmayı mümkün kılacaktır.

Tablo 4: XIX. Yüzyılda Çankırı Merkez Kazada Bulunan Ticari Yapılar

YILLAR	Han	Dükân	Hamam	Değirmen	Su Hızarı
1869	20	760	6	-	-
1870	20	760	6	-	-
1871	20	760	6	-	-
1872	20	760	6	-	-
1873	20	760	6	-	-
1874*	23	787	7	50	10
1875*	23	787	7	50	10
1876	7	732	6	5	-
1877	7	732	6	5	-

1878-1890 yılları arasında tutulan salnamelerde ticarî binalara ait bilgi yer almadığından, han, dükân ve hamam gibi işletmelerin sayılarında meydana gelen değişimleri maalesef takip edememekteyiz. 1890 yılında Çankırı merkez kazada 1186 kahve, mağaza ve dükân, 25 han, 7 hamam, 19 fırın, 245 hızar ve değirmen, 2 adet de fabrika kayıtlıdır³⁶. Bunların büyük bir bölümünün şehir merkezinde yer alıyor olması gerektiği düşünölmekle birlikte, ne kadarının şehirde olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

- 28 Bu yılda kasap olarak Ali bin el-Hac Ahmed Beğ, es-Seyyid Abdulaziz ve el-Hac Mehmed bin el-Hac Halil; çeyrekçi olarak da Arabacızade Mehmed Ağa, kardeşi Ahmed Çelebi ile Tosun el-Hac Mehmed ve Bayındırı Yusuf, el-Hac Abdioğlu Ahmed ve Hazinedar İbrahim Ağa, Yanlar'dan Gedik ve Köse Mehmed, Kürekçi Mehmed, el-Hac Ebubekir ve Kara Hacı, Takyecioğlu İbrahim ve Mehmed bin el-Hac Ahmed, Köroğlu Şaban, Deli Ahmed ve Mahmud, Yanlarlı Hacı oğlu Mehmed ve Alacalioğlu Mehmed, Yanlarlı el-Hac Osman ve el-Hac Mustafa oğlu Mehmed, el-Hac İsa oğlu Mehmed ve el-Hac Mahmud zikredilmiştir. ÇŞS 6, B. 12. Evail-i Cemaziyelahir 1123=17-26 Temmuz 1711 tarihli kayıt.
- 29 Bu yılda kasap olarak kasap başı el-Hac Mehmed bin el-Hac Halil, Seyyid Abdulaziz bin Mehmed ve Mehmed bin Mehmed görünmektedir. Yine bu tarihte ekmekçi olarak Tataroğlu Mehmed, Hacı Süleyman oğlu Osman ve Yörükoğlu Mustafa kayıtlıdır. ÇŞS 6, B. 186. 1 Cemaziyelvel 1124=6 Haziran 1712 tarihli kayıt.
- 30 Bu tarihte helvacı Hasan ve helvacı Mustafa'ya önceki fiyattan helva yapmaları üzere helvacı dükânı açma izni verilmiştir. ÇŞS 7, B. 123. 1 Ramazan 1142=20 Mart 1730 tarihli kayıt.
- 31 Bu tarihte ise helvacı olarak Saroğlu Ahmed, kardeşi oğlu İbrahim, Sahillioğlu Hasan ve Sekban Mustafa; hoşafçı/hoşafçı Telliioğlu Mustafa ve Babasioğlu Usta Mehmed; bakkal olarak da es-Seyyid Osman Çelebi bin Yusuf, es-Seyyid Ali Çelebi bin Mustafa kayıtlıdır. Adı geçen Ali hacca gittiğinden yerine helvacı Mustafa bin es-Seyyid Osman bakkal olarak tayin olunmuştur. ÇŞS 9, B. 11. 26 Rebülevvel 1145=16 Eylül 1732 tarihli kayıt.
- 32 Bu yılda ekmekçi olarak Küçükoğlu Ahmed Çelebi, çırağı Mehmed ve Bediroğlu el-Hac Mehmed kayıtlıdır. ÇŞS 9, B. 141b. 3 Zilkade 1145=17 Nisan 1733 tarihli kayıt.
- 33 Bu tarihte çeyrekçi esnafı olarak Abdülkerim, Çubukçu Hasan, Keserlioğlu Hasan ve Topal Mustafa kayıtlıdır. ÇŞS 10, B. 127. 13 Zilhicce 1146=17 Mayıs 1734 tarihli kayıt.
- 34 Bu senede kasap Keserlioğlu Hasan Çelebi mumcu olarak tayin olunmuştur. ÇŞS 8, B. 273. 17 Şaban 1151=30 Kasım 1738 tarihli kayıt.
- 35 Bu tarihte çeyrekçi olarak el-Hac Bekir, Deli Mehmed, Abdülkerim, Molla Ali oğlu, Keserlioğlu Hasan, Topal Mustafa, Çubukçu Hasan, kasap Halil oğlu Mehmed ve el-Hac Hasan zikredilmiştir. Yine bu senede kasap olarak da Mehmed Çelebi, Topal Mustafa ve Hasan Çelebinin adı geçmektedir. ÇŞS 13, B. 168b. 26 Zilkade 1156=11 Ocak 1744 tarihli kayıt.
- * Bu iki tarihten önceki ve sonraki tarihlerde kayıtlar Çankırı şehir merkezi olarak tarif olunurken, bu tarihlerde verilen rakamlar Çankırı kazasına ait olarak verilmiştir. Dolayısıyla han, dükân ve hamam sayısındaki fazlalığı bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Kısacası Çankırı şehir merkezinde bulunan han, dükân ve hamam sayısında 1874 ve 1875 yıllarında bir artış olmamış, hatta belki de düşüş olmuştur. Nitekim işaretler o yöndedir. Sonraki yıllarda değirmen ve su hızar sayısındaki düşüşü ise 50 değirmen ile 10 su hızarının tamamının Çankırı şehir merkezinde değil, köyleriyle birlikte Çankırı kazasında bulunduğu şeklinde açıklamak daha doğru olacaktır.
- 36 Ö. Türkoğlu, Sâlnâmelerde Çankırı, s. 419.

Çankırı Sancağı gerek pamuklu gerekse yünlü dokumacılık açısından önemli bir merkez görünümündedir. Dokunan bez ve kumaşların boyanması işi boyahanelerde gerçekleştirilmektedir. Ancak Çankırı merkezinde boyahane olup olmadığı ve bunların sayısının ne olduğu konusunda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Sicillerde sadece Milan kazası Karacaviran köyündeki boyahanenin 1653 yılından itibaren 500 akçeye iltizama verildiği kaydı bulunmaktadır³⁷.

Yine Çankırı'da Debbağhane adında bir mahalle ve burada deri işleyen esnafın olduğu bilinmekle birlikte bunların kaç dükkânda icra-i sanat eylediği bilinmemektedir. Hamam olarak da Candaroğlu Kasım Beyin yaptırmış olduğu Aşağı ve Yukarı Hamam adıyla anılan hamamlar bulunmaktadır³⁸. Muhtemelen bunlardan birisi kadınlara diğeri de erkeklere mahsus hamamlardı. Aşağı Hamam biraz daha büyük ve müşterisi de daha kalabalık olacak ki XVI. yüzyılda günlük 30 akçe geliri bulunmaktaydı. Yukarı Hamam ise günlük 15 akçelik bir gelire sahipti. 1654 yılında Yukarı Hamam gelirinin günlük 50 akçeye yükseldiği görülmektedir. Bu tarihte Aşağı Hamam geliri konusunda bir kayıt olmamakla birlikte XVI. yüzyılda diğerinin iki katı bir gelire sahip olduğu gerçeğinden hareket edildiğinde onun da günlük gelirinin 100 akçe olabileceği söylenebilir. Gerek tahrir defterlerinde gerekse şer'iyeye sicillerinde bu ikisi dışında başka bir kayıt bulunmamaktadır.

Önceleri İstanbul için daha sonra ise imparatorluğun geneli için uygulamaya konulan kahvehanelerin yıkılması işinin Çankırı'da da uygulandığı anlaşılmaktadır. Mesela kahvehanelerin birer fesat yuvası haline gelmesinden şikâyet olunan ve Çankırı sancakbeyi tarafından gönderilen buyruldunda, 10 seneden beri emniyeti ortadan kaldırdığı gerekçesiyle Çankırı'daki kahvehanelerin yıkılması emredilmiştir³⁹.

Hanlar ve dükkânlar dışında ticaretin açıkta yapıldığı alanlardan birisi de pazaryerleridir. Umumiyetle pazarlar satışı gerçekleştirilen malların adlarıyla anılmaktadırlar. Mesela saman pazarı, at pazarı, hayvan pazarı, odun pazarı, kömür pazarı, buğday pazarı, yoğurt pazarı vs. gibi. Sicillerde Çankırı'da hangi pazarların bulunduğu konusunda da bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen Çankırı'da bir pazar bulunmakta, ancak pazarın içerisinde satılan malın cinsine göre bölümler yer almaktaydı. Nitekim nefis-i Çankırı bac-ı bazarının 1667 tarihinde 8.000 akçeye kararlaştırıldığı kaydından⁴⁰, şehirde sadece bir pazar bulunduğu sonucu çıkarılabilir. 1695 yılında Çankırı pazarı subaşılığı 200 akçe ile Hasan Ağa ve Osman Ağaya iltizam olunmuş⁴¹, 1698 tarihinde ise adı geçen subaşılık Ağustos ayından itibaren dört aylığına her ay 50 kuruş ile Hasan ve İsmail'e iştiraken verilmiştir⁴².

Çankırı Esnafı

1815-1875 tarihleri arasındaki tereke kayıtları esas alınarak yapılan çalışmada Çankırı'da faaliyet gösteren esnaf içinde; tüccar, abacı, bezzaz, bezci, basmacı, kahveci, kuyumcu, demirci, bakırcı, kalaycı, kiremitçi, kürkçü, berber, saraç, duhancı/tütüncü, dikici, testici, lüleci, çizmeci, dülgere, pabuççu, eskici, dellal, kazaz/ipekçi, saki/sucu, debbağ, kaltakçı ve ekmeççi gibilerinin bulunduğu ortaya konulmuştur⁴³. Defterlere yansıyanların dışında Çankırı gibi bir şehirde bakkal, kasap, nalbant, nalçacı, nalbur, semerci, mumcu, sakatatçı, terzi, attar, tuzcu, yüncü, börekçi, aşçı, helvacı, neccar/marangoz, duvarcı ustası, amele/ırgat, yüncü/tiftikçi, bıçakçı-kılıççı, boyacı-boyamacı, sepetçi, hasırcı, hamal, celep, çoban, çilingir, çerçi, sabuncu, tellak-natır, hallaç, yük taşıyıcı/katırcı gibi esnaf veya sayılan meslekleri icra edenlerin de bulunması gerekeceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Mesela incelenen dönemde Çankırı'da bakkal, kasap, çeyrekçi/çirikçi, helvacı, çörekçi, kahveci, debbağ, demirci, katırcı, simsar, iplikçi, dokumacı (sofçu, muhayyeri, şalçı, kuşakçı), mumcu, keçeci, sabuncu ve canbaz gibi esnaf ve meslek gruplarının olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Sayıları birden fazla olan esnaf ile ilgili bilgileri Tablo 3'ten takip etmek mümkündür. Ayrıca bunların isimleri de ilgili tarihlere ait dipnotlarda gösterilmiştir. Burada bunlardan ayrıca söz edilmeyecektir.

37 ÇŞS 1. B. 32. Cemaziyelahir 1063=Nisan-Mayıs 1653 tarihli kayıt.

38 A. Kankal, agt, s. 295, 297. ÇŞS 1, B. 11, 43. Hamamların her ikisinin geliri de Kasım Bey tarafından Hz. Resul ruhuna cüz okumaya vakfedilmiştir.

39 ÇŞS 10, B. 38. 8 Safer 1146=21 Temmuz 1733 tarihli kayıt

40 ÇŞS 2, B. 35. Belgede Mart 1077 tarihi bulunmaktadır, ancak bu tarihte Osmanlı Devleti'nde henüz Rumi veya diğer adıyla Mali takvim kullanılmaya başlamamıştır. Bu böyle olmakla birlikte kâtiplerin Hicri takvimi kullanırken bir yandan da, örneğin Mart ayı tabiri gibi, Arabi aylar dışında ay isimlerini kullandıklarına şahit olunmaktadır. Bu sebeple 1077 yılında bugünkü Mart ayına tekabül eden Hicri aylar Şevval ve Zilkade aylarıdır, buna dikkat edilmesi gerekmektedir.

41 ÇŞS 4, B. 81. Muharrem 1107=Ağustos-Eylül 1695 tarihli kayıt.

42 ÇŞS 5, B. 81. 1 Safer 1110=9 Ağustos 1698 tarihli kayıt.

43 Ö. Demirel, agm, s. 32, 41, 42.

Çankırı önemli bir kaya tuzu rezervine sahip olduğundan gerek tuzun çıkarılması gerekse taşınması ve satışı önemli bir istihdamı gerekli kılmaktaydı. Sebebi belgelerde zikredilmese de tuz işlemenin zaman zaman kesintiye uğradığı anlaşılmaktadır. Mesela 1092 (1681) tarihli bir sicil kaydı Çankırı memlehasının (tuzlasının) iki seneden beri işletilemediğine ve bu sebeple gelir elde edilemediğine işaret etmektedir. el-Hac Murad adlı birisi mukataayı 100.000 akçeye iltizama almak istediğini bildirmiş, mukataanın 118.390 akçelik olduğu bildirilmekle birlikte, işletilmediği dikkate alınarak, istenen meblağa iltizama verilmesi kararı alınmıştır⁴⁴. Halkın tamamının kendi tuz ihtiyacını tuzlalardan ve tuz ocaklarından topladığı/çıkarıldığı tuzlarla karşıladığını, bu sebeple tuzculuk yapan esnafa gerek duymadığını düşünmek doğru olmaz. Belki esnafın bir dükkânda değil de hayvanlar (deve, at, katır ve eşek gibi) veya at arabaları üzerinde getirdiği tuzları mahalle aralarında dolaşarak sattığı düşünülebilir, ancak sayıları çok olmamakla birlikte tuzculuk yapan esnafın olduğu da muhakkaktır. Anadolu tuzcularının genelde tuzun yanı sıra çamaşır ve baş kili sattıkları da bilinmektedir. Kış mevsimine ulaşmadan ve en geç sonbaharda tuz ihtiyacının karşılanması ve stokunun yapılması gerekirdi. Halkın, sofralık tuzun yanı sıra, hayvanları için kaya tuzu aldığı da bilinmektedir. Üstelik dam evlerde oturan halkın kışın evlerinin akması için sonbaharda dam üzerine kil/killi toprak ve tuz ekerek/serperek damlarını yuvak ile yuvaladıkları/loğ taşı ile loğladıkları veya ayaklarıyla çiğnedikleri de bilinen bir gerçektir.

Hizmet sektörü içinde faaliyet sürdürenlerden birisi de sağlık alanında görev yapan hekimlerdir. Sicil kaydına bakarak Çankırı'da Rum asıllı bir hekimin olduğunu ve ameliyat yaptığını söyleyebiliriz. Ancak bu hekimin devamlı surette Çankırı'da kalıp kalmadığı hususu açık değildir. Bu türden hekimlerin bir şehirden bir şehre dolaşarak icra-yı sanat eyledikleri de göz ardı edilmemelidir. Mirahur mahallesi halkından el-Hac Mustafa bin Kenan adlı birisi, torunu Hüseyin'in mesanesinde taş olduğunu ve taşın alınması konusunda Aleksî veledi Yani adlı zimmî hekim ile 5 kuruşa anlaşmalarını, şayet küçük torunu ölecek olursa adı geçen hekimden davacı olmayacağını, olsa bile bunun dikkate alınmamasını mahkemede ikrar ve itiraf eylemiştir⁴⁵.

İncelenen dönemde narh kayıtlarında ismi geçen ve mükerrer olarak kaydolunanlar çıkarıldıktan sonra geriye kalan esnaftan 17 tanesinin isminin başında "el-Hac" lâkabı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum, esnafın içinde bulunduğu ticari hayatın gerekleri yanında iktisadi vaziyetinin yerinde olmasından ötürü dini farizalara olan dikkatine de işaret etmektedir. Yine esnaftan 10 tanesinin babası da "hacı" lâkabını taşımaktadır. Bu durum toplumda bir dönem kabul görmüş olan ve hacca gidip geldikten sonra ticaretle uğraşmaması gerektiği gibi yanlış bir düşüncenin genellenemeyeceğine, en azından incelenen dönemde bu görüşün Çankırı'da kabul görmediğine işaret etmektedir. Hacı lâkabı taşıyanların haricinde 8 kişinin isminin başında "es-Seyyid", 2'sinin başında da "Molla" lâkabı yer almaktadır. Bilindiği gibi "Seyyid" lâkabı Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere verilmektedir ve bu lâkabı taşıyan kimselere hem Müslümanlar hem de Osmanlı Devleti ayrı bir ehemmiyet affetmiş, kendilerine saygıda kusur edilmemesi hususunda azami dikkati esirgememiştir. Hatta onlar vergiden muaf tutulmuşlar, yine onların hukukî durumlarını düzenlemek, hakikatte seyyid olmayanların bunların arasına karışmalarını önlemek için nakibüleşraflık müessesesi ihdas olunmuştur. Dolayısıyla Çankırı'da bu ayrıcalıklı konumlarını miskinliğe dönüştürmeyen, ticari hayatın içinde olan 8 seyyid ve 2 de molla bulunmaktadır. Çankırı'da bulunan seyyidlerin sayısı ticari hayatın içinde olan 8 kişiyle sınırlı olmasa gerektir. Gerek ilmi gerekse diğer alanlarda faaliyette bulunan başka seyyidlerin bulunuyor olması da kuvvetle muhtemeldir. Esnafın arasında hacı, seyyid ve molla gibi lâkap taşıyanların bulunması Çankırı'daki ticarî ahlâkın durumuna ilişkin ipuçları vermesi bakımından da kayda değerdir.

Çankırı esnafından olup da dışarıya mal almaya veya mal satmaya giden esnafın olduğu bilinmekle birlikte bunların ülkenin hangi bölgelerine gittikleri ve sayılarının da ne olduğu konusunda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Onların Halep, İzmir ve Payas'a tiftik ve tiftik ipliği satmak için gittikleri 1650'li yıllara ait olması kuvvetle muhtemel bir sicil kaydından anlaşılmaktadır⁴⁶. Yine Çankırı esnafının Ankara, Kastamonu ve Sinop gibi şehirlere çok sık olarak gittikleri düşünülebilir. Narh kayıtlarında yer alan ve Çankırı'da satılan mallara bakınca aslında Çankırı'nın ticaretinin nerelerle olduğu ortaya çıkmaktadır, ancak bu bilgiler dahi tam manasıyla konuyu aydınlatmak bakımından yeterli değildir. Mesela buna göre Çankırı'ya Kırım'dan bal;

44 ÇŞS 3, B. 81, 8 Safer 1092=27 Şubat 1681 tarihli kayıt. Hâlbuki aynı memleha 1065=1654-1655 senesi Mart ayının birinci gününden itibaren 120.000 akçeye Mustafa adlı birisine iltizama verilmiştir. Bkz. ÇŞS 1, B. 140.

45 ÇŞS 5, B. 91, 8 Rebiülahir 1110=14 Ekim 1698 tarihli kayıt.

46 ÇŞS 1, B. 30. Kayıt tam olmayıp eksik bırakılmıştır, ancak kaydın muhtevasından Çankırlı tiftik tüccarlarıyla Ankara tamgası emini arasında geçen anlaşmazlığın söz konusu edildiği anlaşılmaktadır.

İstanbul ve Aydın'dan incir; İzmir, Halep, Kastamonu ve Koçhisar (İlgaz)'dan sabun; Ankara'dan pastırma; İskilip'ten helva ve pastırma; Tosya'dan piring ve helva; Kargı'dan helva ve Borlu (muhtemelen Taraklıborlu)'dan elma gelmektedir. Elbette adı geçen yerlerden sadece bu zikredilen yiyeceklerin geldiğini düşünmek doğru olmaz. Esnafın, kayda geçen bu yiyeceklerin yanında daha pek çok malı Çankırı'ya getiriyor oluşu da söz konusudur. Ancak mevsimine göre çoğunlukla bu yiyecekler satıldığından narh kayıtlarına da onların ismi yansımıştır. Bir taraftan da Çankırı'nın ticarî ilişkide bulunduğu şehir ve bölgelerin dönemden döneme değişiklik arz edebileceği de göz önünde tutulmalıdır. Debbağhane mahallesinden olup da 7 yıldır Kahire'de bulunduğu söylenen kişinin oraya ticaret amacıyla gidip gitmediği tartışmaya açıktır⁴⁷.

Mesleğin İcrasında Dikkat Edilen Hususlar:

Osmanlı Devleti'nde esnafın ahilik anlayışı çerçevesinde teşkilatlandığı aşikârdır. Böylelikle teşkilata mensup esnaf ileri gelenlerinin bir taraftan esnaf sayısını belirli sayıda tutarak esnafın hukukunu koruduğu, diğer taraftan da mesleğin inceliklerini geriden gelen yeni kuşaklara aktarmak için çıraklık-kalfalık-ustalık dönemlerinin icrasını şart koştuğu, ham-dest (eli işe yatmayan, beceriksiz) olanların bu aşamaları başarmadan teşkilat içine sızıp meslek icra etmesinin ve dükkân açmasının önüne geçtiği bilinmektedir. Teşkilatın, mensuplarını sadece mesleki konuda değil aynı zamanda dinî ve ahlâkî yönden eğitip yetiştirdiği, hammadenin esnaf arasında eşit şekilde dağıtımını sağladığı, esnafın üretim yaparken birbiriyle ilişki içinde bulunmasına ve bir nevi buna muhtaç olmasına azami dikkat ettiği, hatta bunu zorunluluk olarak gördüğü de bilinenler arasındadır. Esnaf, hitap ettiği tüketici konumundaki halkın hem kaliteli hem de düşük fiyatla mal almasına özen göstermiştir. Teşkilatın, yapmış olduğu bütün bu uygulamalarla haksız rekabetin oluşmasını, mal-para ve servet birikimini engellediği, dayanışmayı, kalite ve standardizasyonu başardığı, sosyal sorumluluk ve liyakat anlayışını uygulamaya koyduğu, otokontrol sistemini kurduğu, tüketicinin korunmasını sağladığı anlaşılmaktadır.

Çankırı esnafı arasında ahilik anlayışının geçerliliğine dair şer'iyeye sicillerine yansımış örnekler bulunmaktadır. Mesela demircilerden olup nal kesen (kâtî'ü'n-na'l) esnafın başkalarına ait sanata karışmamaları konusunda uyarıldığına şahit olunmaktadır⁴⁸. Demirci olarak kaydolunmuş 21 adet esnaf içinde 1 adet zimmî, 1 adet de poşa (Çingene manasında kullanılıyor olsa gerek) olduğu görülmektedir.

Çankırı debbağlarının üstadbaşı (Şeyh Mehmed), kethüda, yiğitbaşı ve ihtiyarlarıyla birlikte padişaha sundukları arz-ı hallerinde ise esnafın hem hammadde temini hem de beceriksiz kimselerin mesleği icrasıyla ilgili şikâyetleri yer almaktadır. Buna göre dışarıdan bazı kimselerin üstada hizmet etmeden, kethüda ve yiğitbaşları marifetiyle başağa çıkmadan, ham-dest iken, kendilerine müracaat etmeden, kendilerine mahsus derileri aldıkları, böylelikle kendilerinin deri bulmakta zorlandıkları ve zarar ettikleri dile getirilmekte, bunun önüne geçilmesi talep olunmaktadır. Davut Paşa Sahrası'ndan Çankırı sancakbeyi ve kadısına gönderilen fermana üstada hizmet etmeden, kethüda ve yiğitbaşları marifetiyle başağa çıkmadan, hariçten gelip ham-dest olanların debbağlara müracaat etmeden debbağlık işlerine karıştırılmaması, debbağlar kendilerine yetecek kadar deri almadan önce böylelerine deri aldırılmaması emir olunmaktadır. Öte taraftan debbağların kendilerine yetecek kadar aldıktan sonra artan derinin başkalarına satışına mani olmamaları da dile getirilmektedir⁴⁹. Bu fermana hem debbağların hukukunun korunması hem de yerleşmiş olan geleneklere bağlı kalınması hususu dile getirilmiştir.

Mumcuların durumu da debbağlarınkine benzemektedir. Kasap ve çeyrekçilerin hâsıl olan yağları mumculara vermeleri; manav, kasap ve ekmekçilerden bir kimsenin içeriden ve dışarıdan bir okka mum yağı almamaları, bütün mum yağlarını mumcuların alması kararlaştırılmıştır⁵⁰. Bu kararın alınması şehirdeki

47 Debbağhane mahallesinden olup mahkemeye gelen ve zevci Mustafa Çelebi bin Mehmed'in 7 seneden beri Mısır Kahire'de bulunduğunu bildirek kendisine nafaka ve kisve baha verilmesini talep eden Emine binti Mehmed'in, adı geçen eşi Kahire'de, belgede belirtilmemekle birlikte, muhtemelen ticaret amacıyla bulunmaktadır. Gerçi kadına 12 akçe nafaka ve kisve baha verilmesine karar verilmiştir, ancak kadının 7 yıl geçtikten sonra mahkemeye müracaatı çok da anlamlı görünmemektedir. Mustafa Çelebinin Kahire'ye gitmesi 7 yıl geriye uzanıyor olabilir, fakat aralıklarla da olsa Çankırı'ya geldiğini hesaba katmak gerekecektir, zira müracaat için 7 yıl uzunca bir süredir. ÇŞS 4, B. 40. 24 Receb 1106=10 Mart 1695 tarihli kayıt.

48 Belgede demircilerden olup nal kesenler olarak el-Hac Satılmış, Kaba Mehmed, Usta Şaban, Türkmen Hasan, Gercenli Mehmed, Usta Veli, Usta İshak, Sava zimmî, Musa, Omer, Solak, Nalçacı Usta Şaban, İbrahim bin el-Hac Receb, Potuğun oğlu Şaban, Mahmud, Usta Receb uşakları, Poşa Şaban, Usta Habib, Usta Receb, Usta Mehmed ve Bıçaksız Usta Mehmed'in isimleri zikredilmektedir. ÇŞS 4, B. 72a. 18 Zilkade 1106=30 Haziran 1695 tarihli belge.

49 ÇŞS 4, B. 30. Evasıt-ı Şevval 1093=13-22 Ekim 1682 tarihli belge.

50 ÇŞS 13, B. 170. 20 Cemaziyelahir 1156=11 Ağustos 1743 tarihli belge.

ilgili esnaf, ayan ve halkın katılımıyla olmuştur. Yalnız mum işlemeyi üzerine alan kimse de taahhütte bulunmuştur. Mumcu tayin olunan kimsenin yaz ve kış olmak üzere halka mum işlemesi (imal etmesi), onlara bu konuda zorluk çıkarmaması hususunda taahhütte bulunması alışılmış bir uygulamadır.

Halka taahhütte bulunan bir diğer esnaf gurubu da kasaplardır. Kasapların durumu öteki esnaf gurubundan çok daha farklı görünmektedir. Kasap tayin olunanların yaz ve kış olmak üzere verilen narhtan et satması, halka bu konuda zorluk ve kıtlık yaşatmaması, sürekli kesilecek koyun bulması, kendi kurbanından başka davar alıp satmaması gerekmektedir. Aksi takdirde görevini ihmal edecek olursa şehrin valisine yüklü miktarda nezretmesi (adakta bulunması) söz konusu olmaktadır. Nitekim Çankırlı Tosun oğlu el-Hac Ömer böyle bir taahhütte bulunmuş ve şayet taahhüdünü yerine getiremezse valiye 1.000 kuruş nezrettiğini bildirmiştir⁵¹.

Esnafın şikâyetleri yanında halkın şikâyetçi olduğuna da şahit olunmaktadır. Örneğin Çankırı kazası halkı kendilerinin mahsulâta ihtiyaçları varken taşra kazalardan (Çankırı Sancağının merkez kazası haricindeki kazaları kastediliyor olmalı) katırcıların fazla para ile kavun, karpuz, üzüm, soğan, sarımsak, erik, elma, leblebi ve sair yemişleri alıp götürdüklerini, bunun da kendilerine eziyet verdiğini şikâyet etmişlerdir. Mütesellim Nureddin Ağaya gönderilen fermana durumun hallolunması bildirilmektedir⁵². Halkın şikâyeti bazen yerli tüccar dışında Acem tüccarı diye adlandırılan kesimden de olabiliyordu. Örneğin Çankırı halkı, misafir, tüccar ve gelip geçenlerin konaklayacakları hanları ve odaları varken Acem tüccarından bazılarının kasabalarda ve çarşılarda mallarını satmayıp köy köy, mahalle mahalle dolaşmalarından şikâyetçi olmuşlardır. Halk, Acem tüccarının, hanım ve çocuklarıyla birlikte oturdukları evleri üzerine konup yiyeceklerini ücretsiz olarak karşıladıklarını, hanım ve çocuklarını tahrik edip, azdırıp kendilerinin (erkeklerin) rızaları yokken hatunlarına giyecek eşyası sattıklarını dile getirmiş ve bunun önlenmesini istemişlerdir. Bu şikâyet üzerine Acem tüccarının köy köy dolaşıp mallarını satmalarının önüne geçilmesi ve halkı doğru yoldan çıkarma gibi faaliyetlerinin yasaklanması hususunda Çankırı kadısına emir gönderilmiştir⁵³. Ancak Acem tüccarına karşı yaptırımlar gereğinden fazla artmış olacak ki, bu defa Acem tüccarı kendilerine zulüm edildiği ve ticaretlerine karışıldığı iddiasıyla şikâyette bulunmuşlar, Çankırı Sancakbeyi de bunun önlenmesi için buyruldu kaleme almıştır⁵⁴.

Tiftik keçisinin yetiştiği bölgede yer alan Çankırı'da, dokumacılık konusunda da bir gelişmenin olduğu gözlenmektedir. Çankırı'da dokumacılık dendiğinde akla sadece yünlü dokumacılık değil, içerisinde Koçhisar, Kurşunlu ve Karacaviran'ın da bulunduğu yerlerde gerçekleşen pamuklu dokumacılık da gelmelidir. Tiftiğin alınıp satılması, eğirilip-iğrilip ip haline getirilmesi, boyanması, dokunması, taranması, yıkanması ve perdelanması (cilalanması) gibi işlemlerin her birinin usulü ve sırası bulunmaktadır. Ayrıca dokunan her ne ise onun da ebat açısından bir standardının olması gerekmektedir. Mesela Mehmed bin Abdullah adındaki birisi divan-ı hümayuna sunduğu arz-ı halinde Çankırı Sancağı'ndaki kaza ve köylerde dokunan penbe (pamuk) bezi ve penbe tınabı (çadıra bağlanan ip) denilen kirpastan alınan damga vergisinin kimseye kayd ve malikâne olmamasından ötürü bezlerin çoğunlukla noksan zira ile dokunduğunu iddia etmiştir. Bunu önlemek için bezlerin damgalanmasını ve damgalanırken de damga resmi (vergi) olarak ikişer akçe alınmasını istemiştir. Bu konuda kendisine berat verilmesini talep eden Mehmed, henüz bu uygulamanın nizam bulunmuş olduğunu da dile getirerek köylerde ve kasabalarda kurulan pazarlarda bundan böyle damgasız pamuk bezi alınıp satılmasının yasaklanmasını talep etmiştir. 1730 yılında olan bu gelişmenin gerçekten de söylenildiği gibi olduğuna hükmedilmiştir. Bundan böyle dokunan pamuklu bezlerin damgalanması, damgalanırken de top başına ikişer akçe damga vergisi alınması hususu dile getirilerek teşkil olunan yeni mukataanın 6.000 akçe muaccele ile 12.000 akçeye adı geçen şahsa malikâne olarak mukataa kaydolanması kararlaştırılmıştır⁵⁵.

Yukarıda aktarılan olaydan 32 sene önce gerçekleşen bir şikâyette ise merkezin tam tersi bir karar verdiği görülmektedir. Kurşunlu ve Karacaviran halkı Edirne'de bulunan ordu-yu hümayuna arz-ı hal göndererek eskiden beri buldukları yerlerde kendilerinin kaba kuşak ve şal dokuduklarını, bu ana gelinceye kadar da damgacı olmayıp kanuna ve deftere aykırı olarak kendilerinden damga akçesi istenmediğini bildirmişlerdir. Hâlbuki şimdi el-Hac İbrahim ve Hacı Mustafa adındaki şahısların damga vergisi talebiyle kendilerini rencide

51 ÇŞS 13, B. 169. 20 Cemaziyelahir 1156=11 Ağustos 1743 tarihli belge.

52 ÇŞS 8, B. 55. 7 Safer 1143=22 Ağustos 1730 tarihli belge.

53 ÇŞS 4, B. 133. Evast-ı Cemaziyelvel 1106=28 Aralık-6 Ocak 1694 tarihli belge.

54 ÇŞS 4, B. 58. 9 Ramazan 1106=23 Nisan 1695 tarihli belge.

55 ÇŞS 8, B. 71. 23 Zilkade 1142=9 Haziran 1730 tarihli kayıt.

ettiklerini söyleyerek bunun önlenmesini talep etmişlerdir. Kadılara gönderilen fermanla bu konuda deftere bakılması, şayet bugüne kadar kimseye hâsıl kaydolmadıysa ve iltizama verilmediyse halkın rencide edilmesinin önüne geçilmesi emredilmiştir⁵⁶. Görüldüğü üzere farklı zamanlarda farklı uygulama olabilmektedir.

Muhtemelen 1653-54 yıllarına ait bir olay bu defa Çankırlı tüccar ile Ankara damga emini Yusuf Çavuş arasında olmuştur. Çankırı tüccarı o güne kadar alıp sattıkları tiftik ve tiftik ipliğine damga resmi adı altında Çankırı'da hiçbir ücret ödemeyip lazım gelen vergiyi Halep, İzmir ve Payas'ta eda etmişlerken bu defa Yusuf Çavuş'un kendilerini vergi talebiyle rencide ettiğini şikâyet etmişlerdir. Yusuf Çavuş'un her okka tiftik ve tiftik ipliğinden dokuz akçe talep ettiği bildirilmektedir. Yusuf Çavuş ise Ankara damga emini ve Çankırı mukataasını Ankara mukataasına ilhak ettirdiğini iddia etmektedir. Durumun araştırılması hususunda Çankırı kadısına ferman gönderilmekle birlikte akıbetin ne olduğu anlaşılammamaktadır. Ayrıca belge de eksik bırakılmıştır⁵⁷.

Çankırı, Koçhisar ve civarı cendere damga mukataasına malikâne şeklinde mutasarrıf olan Mehmed, Ali ve Musa'nın şikâyetleri ise hem damga vergisi verilmeyerek mukataanın hem de yün ve tiftiğin başka yerlere götürülerek esnafın zarara uğratıldığı hususundadır. Bunun önlenmesi için Çankırı sancakbeyi, Çankırı ve Koçhisar kadılarına ferman gönderilmiştir⁵⁸. Görüldüğü üzere dokumacı esnafının ve mukataa sahiplerinin de uymaları gereken kurallar bulunmaktadır.

Sonuç:

Çankırı ele alınan dönem itibariyle Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak durumundadır. Sancakta merkez kaza ile birlikte sayıları 10 ila 22 arasında değişen kaza ve 600 civarında köy bulunmaktadır. Nüfus bakımından merkez nüfusun 3.000-3.500; sancağın genel nüfusunun ise 160.000-190.000 arasında olduğu tahmin olunmaktadır. Tosya kaza merkezi Çankırı merkez kazadan daha kalabalıktır. Bunda Tosya'nın ticaretin yolu üzerinde bulunmasının rolü bulunmaktadır.

Çankırı merkez nüfusunun yakınında bulunan Ankara ve Kastamonu şehirlerindeki nüfusa nazaran daha az oluşu buradaki sınaî üretimi ve haliyle gerçekleşen ticaretin boyutunu da etkilemiştir denilebilir. Hemen her alanda faaliyet gösteren esnafa rastlanmaması, şehir nüfusunun kalabalık olmayışı ve ihtiyaç duyulan malların Ankara ve Kastamonu gibi yakınında bulunan merkezlerden temin ediliyor oluşuyla alâkalı gözükmektedir. Bu itibarla nüfusun sınaî ve ticarete etkisi Çankırı'da daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Ahilik anlayışının Çankırı'daki sınaî ve ticaretin şekillenmesinde büyük rolü olduğu gözlenmiştir. Çankırı esnaf ve tüccarının, geleneğin devamı hususundaki gayret ve uygulamaları sicillere yansımıştır. Narh kayıtları bu çalışmada derinlemesine ele alınmamış, esnaf ve ticaret konusunda sicillere yansıyan bilgiler genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Çankırı'daki fiyat hareketleri ve satılan mallar konusu ise başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

56 ÇŞS 5, B. 75. 29 Muharrem 1110=7 Ağustos 1698 tarihli kayıt.

57 ÇŞS 1, B. 30. Muhtemelen 1064=1653-54 tarihli kayıt.

58 ÇŞS 12, B. 26. Evahir-i Rebiülevvel 1153=16-25 Haziran 1740 tarihli kayıt.